II. MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDE

OSMANLILARDA MEDRESELERİN ISLAHI ÇALIŞMALARI

(TEŞKİLAT VE DERS PROGRAMLARI)

Yrd.Doç.Dr. Zeki Salih ZENGİN
Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

İlim ve kültür tarihimiz içinde önemli bir yeri olan medreselerin özellikle XVII. Asırdan itibaren gerileme süreci içine girdikleri bilinmektedir. İslam dünyasındaki ilmî duraklamanın uzantısı ve devamı olarak ele alınması gereken bu gerileme gerçeğinin, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve askerî alanlarda gerilemeye başladığı dönemlerde belirginleşmesi dikkat çekicidir. Bu vâkıa, topluma yön veren eğitim kurumlarının, içinde yaşadıkları toplumun fikrî ve zihnî yapısı ile birlikte diğer unsurları arasındaki ilişki ve bağlantıyı ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır.

1. Osmanlı medreselerinin gerileme sebeplerini çok genel olarak iki başlık altında toplamak mümkündür: İlmî zihniyetin gelişme ve üretken olmaya kapalı hale gelerek hedefin mevcut bilgi birikimini belirli kaynaklardan öğrenip aktarmaya dönüşmesi.[1]

[1] Medreselerdeki öğretimin özellikle naklî ilimler alanına münhasır kalarak aklî ilimlere yeterince yer verilmemesi gerilemenin başlıcı sebepleri arasında sayılmaktadır. Biz bu hususta birkaç örnekle yetineceğiz. Mesela, II. Murad'ın 1435 tarihli Edirne Dâru'l-Hadîsi Vakfiyesi'nde müderrisin felsefî ilimlerle uğraşmaması şartı bulunmaktadır. Yine aynı dönemde Bergama Umur Bey Medresesi Vakfiyesinde aklî ilimlerin okutulmamasına dair kayıt bulunmaktadır. Bkz: Mustafa

2. Medreselerin idârî yönden bozulması, ilmi gorevlere ehliyetsiz kimselerin rüşvet ve iltimasla tayinleri.[2]

Mevcut kaynak ve araştırmalar dikkate alınarak ortaya konulan bu bozukluklar, zaman içinde devlet idarecileri tarafmdan da tesbit edilerek düzeltilmesine gayret edilmiştir.[3] Ancak bunda muvaffak olunmak bir yana onceleri tenkit edilen yanlışlıklar sonraki donemlerde usûl halini almış[4], neticede medreseler bu halleri ile son dönemlere kadar gelmişlerdir.

Tanzimat dönemi bütün Turk tarihi içinde siyasî yönden olduğu kadar eğitim ve kültür tarihi bakımından da bir dönüm noktası olmuştur. E-

---

L.Bilge, **İlk Osmanlı** Medreseleri, İstanbul 1984,s.166, 213-231. Benzer şekilde, 1716 yılında Varadin savaşında şehit olan, Bkz:İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı** Tarihi **IV-1,T.T.K.** Yay. Ankara 1988, s.121, Ali Paşa'nın kütüphanesindeki felsefeye dair eserlerin vakfının caiz olmayacağına dair devrin Şeyhulislamı Ebû fshak Kara Naim fsmail Efendi tarafından fetva verilmesi. Bkz: Ahmet Refik, **Âlimler** ve **Sanatkârlar** (900-1200), Orhaniye Matbaası, İstanbul 1924, s.331-335, bu dönemde aklî ilirnlere karşı bir soğukluğun varlığını ortaya koymaktadır.

[2] Osmanlı Devleti'nin özellikle gerileme döneminde kaleme alınan lâyiha ve eserlerde ilimiye görevlerine atanmalarda rüşvet ve iltimasın yaygınlığından söz edilmektedir. Bkz: Gelibolu'lu Mustafa h?Künhü'l Ahbâr, fstanbul Ünv.Ktp.Ty.No: 5959, vr.88/b-90/a; **Hırzü'l Mülûk,** Yayınlanan: Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, TTK Yay.Ankara 1988, s. 195-197; **Kitab-ı Müstetab,** yayınlayan Yaşar Yücel, Osmanlı Devleti Teşkilatına Dair Kaynaklar, T.T.K.Yay. Ankara 1988 s.23; **Kitab-ı Mesâlih,** Yayınlayan: Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, TTK. Yay.Ankara 1988, s.91-92; **Koçi** Bey **Risalesi,** Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1985, s.50-56; "Sultan Selim-i Sâlis Devrinde Nizamı Devlet Hakkında Mütâlaât", **TOEM,** 7. Sene, No: 41, s.257-284.

[3] Bkz.: **"Kânunnâme-i** Ehl-i **İlim",** Yayınlayan: Ahmet Akgündüz, **Osmanlı** Kanunnameleri ve **Hukukî** Tahlilleri IV, Fey Yay.İstanbul 1992, s.662-664; **"Mevâlii İzâm** ve **Müderrisîn-i** Kirâm'ın Tedrise **Müvâzebetleri İçün Nişân-ı Hümâyûn,** Yayınlayan: Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri** ve **Hukukî** Tahlilleri IV, Fey Yay.İstanbul 1992, s. 667-669; Ahmet Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı,** Hazırlayan: Ahmet Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s.51-52; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı** Devletinin **İlmiye Teşkilatı,** TTK. Yay. Ankara 1988, s.241 vd.

[4] Medreselerin gerileme ve ilmî kalitesini yitirme sebepleri arasında önemli yer tutan iltimasın XVIII. Asırdan itibaren usûl halini aldığını belgelere dayanarak ortaya koymak mümkündür. XVIII. Asra ait bir belgede, ulemâ çocuklarına ve iltimas gösterilen bazı kirnselere imtihansız olarak müderrislik görevinin verildiğinden bahsedilmektedir. Bkz: Madeline C.Zılfi. The Diary of A **Müderris:** A New Source For Ottoman Biography", Journal of Turkish Studies, vol:1, Cambridge 1977 s. 169. 121011795 tarihli belgede, mevâlî (yüksek dereceli kadılık sahibi) evladı olan birisine müderrislik pâyesinin verilmesi istenmektedir. Bkz: BOA. Hatt-I **Hümâyûn,** No: 10157. 122111806 tarihli bir belgede ise yapılan mtidemslik imtihanı sonucu 4/5 nefere istihkaken ve 10 nefer zadegana merhameten "Müderrislik görevi verilmesi istenrnektedir. Bkz: BOA Hatt-ı Hümâyûn, No: 22665 122111806 yılında şeyhülislam olan Ataullah Efendi henüz 12, 124811832 yılında Şeyhülislam olan Mekkî-zâde Mustafa Asım Efendi ise 13 yaşında iken müderrislik pâyesini elde etmişlerdir. Her iki zât da ulemâ-zâdedir. Bkz: Ahmet Lütfi, Tarih-i Lütfî **VIII,** İstanbul 1280-1328, s.124; A.Cevdet Paşa,**Tarih-i** Cevdet IX fstanbul 1292, s.296.

ğitim alanında yeni kurumların ve teşkilatın oluşması süreci karşısında medreseler ikinci planda kalmış, buna karşılık ne bizzat kendi mensupları ne de devlet idarecileri tarafından eğitim alanındaki gelişmelere paralel yeni bir yapı içine sokulması gerçekleştirilememiştir.[5] Nitekim Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemleri boyunca birkaç münferit ıslahat girişimi[6] dışında ciddi bir teşebbüse rastlanmamaktadır.

II. Meşrûtiyet dönemine kadar eğitim alanında modern eğitim kurumlarının hızla gelişme ve yaygınlaşmaya devam ettiği, devletin özellikle bu kurumlara önem vererek desteklediği görülmektedir. Buna karşılık geleneksel eğitim sisteminin devamı medreselerin ise en azından kendi hallerine terkedildikleri bilinmektedir.[7] Ancak II. Meşrûtiyet dönemi içerisindeki yaklaşık sekiz yıllık bir süre içerisinde medreseler resmî ve gayrıresmî sıfata sahip kişi ve kuruluşlarca ciddi olarak ele alınmış ve ıslah edilmeleri yönünde çalışmalar yapılmıştır.

II. Meşrûtiyet dönemi medrese ıslahat çalışmaları içerisinde özellikle devrin ileri gelen bazı sîmalarının ve medrese mensuplarının özel gayretleri takdire şâyandır. Bunlar arasında Şevketî'nin[8] hazırladığı ça-

---

[5] Tanzimat dönemi medreseleri hakkında geniş bilgi için, Bkz.: Zeki Salih Zengin, **Tanzimat Dönemi osmanlı Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi** (1839;1876), Yayınlanmamış Doktora Tezi, E.Ü.S.B. Enstitüsü, Kayseri 1997, s.119-212.

[6] Tanzimat yıllarında medreselerin ıslahı konusunda bazı çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan talimat zikredilebilir. "Bilcümle cevâmii şerife ve mahall-i sâirede okutulmakta olan ulûm-ı âliye ve 'âliyenin izâa-i vakt olunmaksızın ber sûret-i nâfia ve yesîrede tedrisi" amacıyla Bab-ı Vâlâ-yı Fetvâpenâhî'de toplanan bir heyet tarafından hazırlanan bu talimatta öğretim usûlleri yanısıra ders programına da yer verilmektedir. Bkz.: **Takvim-i Vekâyi,** No: 1570, 15 Safer 1290/14 Nisan 1873. Aynı talimat daha sonra heyetin 1284/1867 yılında toplandığı belirtilerek Beyânü'l Hak dergisinde de yayınlanmıştır. Bkz.: "Tedrisât-ı Medârisin Islah ve İntizamına Mukaddime olmak Üzere 1284 Senesinde Teşekkül Eden bir Heyet-i İlmiye Tarafından Tertib Edilmiş olan Program", **Beyânü'l Hak,** Aded: 15,18 Zilhicce 1326/11 Ocak 1908, s.322-324. Buna dayanarak talimatın 1867 yılında gayriresmi olarak hazırlandığı, daha sonra 1873 yılında resmen uygun görüldüğü ileri sürülebilir. Yine 1877 yılında Meşihat tarafından "Talebe-i Ulûmun İstanbul Rûûsı Hümâyûnu'na Nâiliyeti Hakkında İttihaz Olunan Usûl-i Tedrîs Nizamnâmesi"nin hazırlandığı bilinmektedir. Bkz.: **Takvim-i Vekâyi,** No: 1938, 16 Cemaziyelâhir 1294/28 Haziran 1877. 1896 yılında ise Şeyh Ali-zâde Muhyiddin tarafından hazırlanan kitabcıkta ele alınmaktadır. Bkz.: Şeyh Al-izâde Muhyiddin, **Medreselerin Islahı,** (Eserin basım yeri ve yılı) bulunmamaktadır.), s.1-32.

[7] Köprülü-zâde Mehmet Fuad, **"Mektep-Medrese",** Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Rebîulâhir 1331/15 Mart 1913; Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yay.İstanbul 1993, s.249; Yahya Akyüz, "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), Ankara 1991, s.398.

[8] Mehmet Şevketî Efendi'nin hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi için, Bkz: Sadık Albayrak, Son Devrin İslam Akademisi Dârü'l **Hikmeti'l İslamiye,** Yeni Asya Yay., İstanbul 1973, s.174-177.

lışmanın[9] 1914 yılında hazırlanan Islah-ı Medâris Nizamnamesi üzerinde önemli tesirinin olduğu söylenebilir. Yine dönem boyunca Sırât-ı Müstakim, Sebilürreşad ve Beyânü'l Hak dergilerinde yayınlanan yazılar, en azından ıslahata duyulan ihtiyacın dile getirilmesi bakımından önemlidir. İşte bütün bu gayretler sonucu gündeme gelen, şekillenen ve uygulanan ıslahat çalışmalarının bir resmî olarak bir de gayrıresmî yönünün olduğunu belirtmeliyiz. Ancak biz burada özellikle resmi tesbit edilen ve uygulananlar üzerinde durmaya çalışacağız.

II. Meşrûtiyet döneminde medreselerin ıslahı konusunda resmî olarak dört çalışma yapılmıştır. Bunlar tarih sırası ile şunlardır:

1. 16 Safer 1328/27 Şubat 1910 Medâris-i İlmiye Nizamnamesi
2. 10 Zilkade 1332/30 Eylül 1914 Islah-ı Medâris Nizamnamesi
3. 30 Cemaziyelâhir 1335/23 Nisan 1917 Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun
4. 16 Zilhicce 1335/3 Ekim 1917 Dârü'l Hilâfeti'l Aliyye Medresesi İle Taşra Medârisi Hakkında Nizamnamesi.

Özellikle 1914 yılında yapılan çalışmalar ile medreselerin geleneksel yapıları terkedilerek idare, teşkilat ve ders programları konularında ciddi ve köklü bir yapılanmaya doğru gidişin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu yeniliklerin dönem içinde aşamalar halinde gerçekleştirildiği de unutulmamalıdır. Bu kısa girişten sonra II. Meşrûtiyet döneminde gerçekleştirilen ıslahat çalışmaları içinde yer verilen teşkilat ve ders programları konularına daha yakından bakabiliriz.

Yapılan çalışmalar içinde medreselerin kuruluş sistemi ve idârî yapıları konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Her ne kadar 1910 tarihli nizamnamede herhangi bir derecelendirmeden söz edilmeksizin medreselerin 12 yıllık öğretim süreli kurumlar olarak düzenlemeleri öngörülmekte ise de[10] bu hususta 1914 yılında ciddi bazı yenilikler yapılmıştır. Islah-ı Medâris nizamnamesi ile öncelikle İstanbul medreseleri Dârü'l Hilâfeti'l Aliyye Medresesi adı ile tek bir medrese olarak düzenlenmiş ve orta öğretim birinci ve ikinci basamak (Tâlî Kısm-ı Evvel ve Sânî) ve yüksek (Alî) kısımlara ayrılarak her kısım dört sınıfa, her sınıf da dört şûbeye ayrılmıştır. Her basamaktaki öğretim süresi de dörder yıl olarak tesbit edilmiştir[11]. Bunun da ötesinde medresetü'l Mütehassısîn a-

[9] Şevketî, **Medâris-i İslamiye Islahat Programı,** İstanbul 1329.
[10] "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi", **Düstur,** Tertib-i Sânî II, s.133-135, mad.31.
[11] "Islâh-ı Medâris Nizamnamesi", **Düstur,** Tertib-i Sânî VI, s.1325-1328, mad. 1-2, 19.

dıyla bir ihtisas medresesi açılmıştır.[12] Son yıllarda eski önemini kaybeden ihtisas öğretiminin yeniden canlandırılması amacıyla yapılan bu çalışmanın 1911 yılından itibaren gündeme geldiği ve üzerinde çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.[13]

1917 yılındaki çalışmalar içinde de mevcut teşkilat bazı değişikliklerle muhafaza edilmiş, sadece derecelendirmede yer alan isimlerde değişiklik yapılarak Tâlî Kısm-ı Evvel, Tâlî Kısm-ı Sânî, Alî ve Medresetü'l Mütehassısîn adları yerine geleneksel yapıdan mülhem olarak İptidâ-i Hâriç, İptidâ-î Dâhil, Sahn ve Medrese-i Süleymaniye isimleri kullanılmış, ayrıca orta öğretimden önce hazırlık sınıflarına yer verilmiştir.[14] Yine 1912 yılından itibaren ehliyetli vâiz, imam ve hatipler yetiştirilmek üzere müstakil medreseler de açılmıştır[15]. Yapılan düzenlemeler ile oluşturulan teşkilatın idaresi ise Meşihat'a bırakılmaktadır.[16] Bununla birlikte 1917 yılına kadarki dönemde medreselerin idaresi konusunda Meşihat ile Evkaf arasında ikiliğin olduğu görülmektedir. Mesela 1913 yılında kurulan Medresetü'l Vâizîn Evkâf Nezâreti'ne bağlıdır. Yine 1914 yılında hazırlanan Islah-ı Medâris Nizamnamesi'nde belirlenen hükümlerin uygulanmasına Şeyhulislamla birlikte Evkâf Nâzırı'nın da memur edildiği ifade edilmektedir.[17] İdaredeki ikiliğin giderilmesi ancak 1917 yılından sonra mümkün olabilmiştir.[18]

---

[12] "Islâh-ı Medâris Nizamnamesi", **Düstur,** Tertib-i Sânî VI, s. 1328, mad. 19-21; **Ceride-i İlmiye,** 2. Sene, Aded 17, Zilkade 1333 (Eylül 1915), s.216.

[13] **BOA,** Bâb-ı Ali Evrak Odası, No: 292277; "Ders Vekâlet-i Celilesi'nin Mühim Bir Teşebbüsü: Medresetü'l Mütehassısîn", **Sebilürreşad,** Aded: 276, 7 Rebiulâhir 1332 (1 Mart 1914), s.418-420; "Ders Vekâlet-i Celilesi'nin Faaliyeti: Medresetü'l Mütehassısîn Nizamnamesi", **Sebilürreşad,** Aded: 287, 14 Rebiulâhir 1332 (8 Mart 1914), s.11-12.

[14] "Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun", **Ceride-i İlmiye,** 3. Sene, Aded 31, Cemaziyelevvel 1335 (Şubat 1917), s.877; "Dârü'l Hilâfeti'l Aliyye Medresesi İle Taşra Medârisi Hakkında Nizamname", **Düstur,** Tertib-i Sânî IX, s. 748. Mad. 20.

[15] Mustafa Ergün, "II. Meşrûtiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islahat Çalışmaları", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi XXX, Sayı: 1-2, Ankara 1982, s.86; "Medresetü'l Vâizîn Nizamnamesi", **Düstur,** Tertib-i Sânî VI, s.212-215; O.Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi I-II,** Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.163; **Ceride-i İlmiye,** 5. Sene Aded 51, Rebiulevvel 1338 (Kasım 1919), s.1239. Bu medreseler hakkında geniş bilgi için, Bkz: Zeki Salih Zengin, **II. Meşrûtiyet Döneminde Medreselerin Islah Hareketleri ve Din Eğitim (1908-1918),** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1993, s.272-293.

[16] "Islah-ı Medâris Nizamnamesi", **Düstur,** Tertib-i Sânî VI, s.1325, 1327, mad. 5.16; **Ceride-i İlmiye,** Islah-ı Medâris Nüsha-i Fevkalâdesi, s. 369; "Dârü'l Hilâfet'il Aliyye Medresesi Hey'et-i Teftişiyesine Mahsus Talimatname", **Ceride-i İlmiye,** 2. Sene aded 12, Cemaziyelâhir 1333 (Nisan 1915), s. 713-716.

[17] Islah-ı Medâris Nizamnamesi, **Düstur,** Tertib-i Sânî VI, s. 1328, mad.24.

[18] Hazırlanan kanunda ülkedeki bütün medreselerin, yeni medrese açma yetkisi ile bunların ıslahına dair faaliyetlerin tamamen Meşihat'a bağlanması esası getirilmiştir. Bkz: "Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun", **Ceride-i İlmiye,** 3. Sene, Aded 31, Cemaziyelevvel 1335 (Şubat 1917), s.877. mad.1.

İstanbul medreseleri igin yapılan düzenlemelerin taşradaki medreseler igin de geçerli kılınması hususunda da çalışmalar yapılmıştır. 1915 yılında 14 merkezde[19] öğretim siiresi beg yıllık orta dereceli medreselerin kurulması kararlaştırılmış, sonraki yillarda bunlara yenileri de eklenmiştir.[20] Yapilan çalışmalardan yiiksek dereceli ve ihtisas medreselerinin sadece İstanbul'da kurulduğu, tagrada ise belirli merkezlerdeki medreselerin beg yıllık orta dereceli kurumlar olarak teşkilata alındığı anlaşılmaktadır.

II. Meşrûtiyet yıllarındaki medrese ıslahat çalışmaları içinde üzerinde durulmasi gereken bir diğer nokta da eğitim-öğretim alanmda yapılan diizenlemelerdir. Bu çerçevede hazirlanan yeni ders programları birçok yönden eskisinden farklı özellikler taşımaktadır. Hazırlanan programlar incelendiğinde, daha once medrese programlarrnda yer almayan Batı Dilleri, Türkçe, Farsga, Beden Eğitimi, Resim derslerinin yanısıra, Tanzimat'tan itibaren çeşitli seviyelerdeki mekteplerde okutulan birtakım derslerin de programa alındıkları goriilmektedir. Yiiksek dereceli ve ihtisas medreselerinde Arapça ve din ilimlerine özellikle ağırlık verildigi, orta dereceli medreselerde ise yüksek dereceli medreselere hazırlık mahiyetinde din ilimlerinin yanısıra Matematik, Fen ve Sosyal derslere de onemli oranda yer verildigi goriilmektedir. Diğer taraftan, hazırlanan programların, edinilen tecriibeler çerçevesinde siirekli değiştirilerek olgunlaştırılmaya çalışıldığı da dikkati çekmektedir.

1910 yılında hazirlanan Medâris-i İlmiye Nizarnnamesi'nde belirlenen programda Arapça ve din ilimleri yanısıra Coğrafya, Tarih, Mevâlid (Hayvanat-Nebatat-Madeniyat), Kimya, Kozmoğrafya gibi derslere de yer verilmiştir.[21] 1914 yılından 1916 yılına kadarki donemde ise birkaç programın uygulandığı görülmektedir. Ilk hazırlanan programda[22], orta öğretimde meslek dersleri yanısıra kültür derslerine de ağırlıklı olarak yer verilmigtir. Mesela, programda meslek derslerinin ağırlığı % 51 iken kültür dersleri % 49 ağırlığa sahiptir. Bu oranın orta öğretim ikinci basamakta 5. ve 6. sınıflarda kiiltiir dersleri lehine % 63'e, 7. ve 8. sınıflarda ise meslek dersleri lehine %79'a yükseldiği görülür. Bu program bazı

[19] Bu merkezler şunlardır: Bursa, Edirne, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Tire, Ödemiş, Konya, Uşak, Manisa, Amasya, Maraş, Harput, Eskişehir, Kastamonu. Bkz.: Ceride-i İlmiye, 2. Sene, Aded 17. Zilkade 1333 (Eylül 1915), s.216

[20] Ceride-i ilmiye, 3. Sene, Aded 32, Şevval 1335 (Temmuz 1917), s.915.

[21] "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi", Düstur, Tertib-i Sânî II, s. 134-135.

[22] Ceride-i ilmiye, Islah-ı Medâris Nüsha-i Fevkalâdesi, s. 372.

küçük değişikliklerle aynı yıl uygulanarak[23] 1915 yılında tekrar düzenlenmiş ve Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça'dan birisine seçmeli olarak yer verilmiştir.[24]

Aynı yıl taşrada açılan orta dereceli medreseler için hazırlanan program genel olarak aynı dereceli İstanbul medreseleri programı ile benzerlik arzetmekle birlikte, farklı olarak Batı Dilleri, Farsça ve Beden Eğitimi dersleri bulunmamakta, buna karşılık Usûl-i Terbiye ve Talim, İlâhi, El İşleri ve Ziraat dersleri yer almaktadır.[25]

1914 Islah-ı Medâris Nizamnamesi çerçevesinde orta dereceli medrese ders programında yapılan son değişiklik 1916 yılında yapılmıştır.[26] Programın öncekinden farklı yönü Felsefe, Tefsir veya Meâni-i Kur'an ve Beden Eğitimi derslerine yer verilmemesidir. Ayrıca meslek derslerinin ağırlığının kültür derslerine oranla daha az oluşu dikkat çeken diğer bir özelliktir. 1917 yılında hazırlanan program da benzer özellikleri taşımaktadır.[27]

Aynı dönemde hazırlanan yüksek dereceli medrese programında[28] öncelikle ve ağırlıklı olarak din ilimlerine yer verildiği; ancak bunların yanısıra yabancı diller, İlm-i İctima' (Sosyoloji), İlm-i Terbiye (Pedagoji) gibi derslere de yer verildiği de bilinmektedir. Program bakımından orta ve yüksek dereceli medreseler karşılaştırıldığında görülmektedir ki orta dereceli medreselerde meslek dersleri yanısıra önemli oranda kültür derslerine de yer verilmektedir. Bu durumda, orta dereceli medreselerden beklenen başlıca amacın dînî ilimlere de yer verilerek bir genel kültür eğitimi olduğu söylenebilir. Bu yolla medreseler hem muasır mektepler ile benzer derslere yer vererek onlarla muadil olma gayretine girmekte hem de asıl gayesi dînî ilimlerde uzmanlar yetiştirmek olan yüksek dereceli medreselere talebe hazırlamaktadır. 1915 yılında faaliyete geçen[29]

---

[23] **Dârü'l Hilâfet'il Aliyye Medresesi Nizamname Ders Cetveli Suret-i Tedris Kitaplar ve Talimatname,** Matbaa-i Ahmet Kamil, İstanbul 1330-1333, s. 14-15.

[24] **Ceride-i İlmiye,** 2. Sene, Aded 14, Şaban 1333 (Haziran 1915), s. 88; **İlmiye Salnamesi,** Matba-a-i Âmire, İstanbul 1334, s. 664-665.

[25] **Ceride-i İlmiye,** 2. Sene, Aded 17, Zilkade 1333 (Eylül 1915), s.216-217.

[26] **Darü'l Hilâfet'il Aliyye Medresesi İhzârî Kısm-ı Evvel Kısm-ı Sânî Kısm-ı Âlî Ders Cetvelleri ve Müfredât Programları,** Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1335, s.3-4.

[27] **Ceride-i İlmiye** 4. Sene, Aded 37, Zilkade 1336 (Ağustos 1918), s.1120-1121.

[28] **Ceride-i İlmiye,** Islah-ı Medâris Nüsha-i Fevkalâdesi, s. 380-388; **İlmiye Salnamesi,** s.666; **Dârü'l Hilâfeti'l Aliyye Medresesi Nizamname Ders Cetveli,** s.16; **Ceride-i İlmiye,** 2. Sene, Aded 12, Şaban 133 (Haziran 1915), s.90

[29] **Ceride-i İlmiye,** 2. Sene, Aded 17, Zilkade 1333 (Eylül 1915), s.216.

Medresetii'l Mütehassısîn ise Tefsir-Hadis, Fıkıh-Kelâm, Tasavvuf-Felsefe olmak üzere üç şûbeden müteşekkil olarak kurulmuş ve her şûbe için o alanda ihtisas sahibi olmak iqin gerekli derslere yer verilmiştir.[30]

Bu bilgiler ışığında II. Meşrûtiyet doneminde yapılan çalışmalar içinde program meselesine genel olarak bakıldığında medreselerin eğitim-öğretim bakimindan kalitesinin yiikseltilmesi ve buna bağlı olarak istenilen vasiflarda eleman yetiştirilmesi konularinda bir gayret ve arayışın olduğu goriilmektedir. Bu donemde, orta dereceli medrese ders programları butiin olarak gozoniine alındığında ilk hazırlanan ile sonuncusu arasında bazı farklarin olduğu goriilmektedir. Bunlar arasında ilk dikkati qeken, öğretimi esas alınan derslerin çeşitlerinin ilk programlarda oldukça yüksek sayılarda olmasina ragmen, sonraları giderek azalmış olmasıdır. Mesela 1914 yılında hazırlanmış olan programlarda 51 çeşit derse yer verilmiş iken, 1915 yılında bu sayı 36'ya, 1916 yılında 23'e indirilmiş, 1918 yılında tekrar artırılarak 30'a çıkartılmıştır. Program dışı bırakilan derslerin iktisat ve Maliye, Usiil-i Defterî, Mâlûmât-ı Kânûniye gibi medrese tahsili için çok alâkalı olmayan dersler olduğu, Batı Dilleri, Tiirkqe, Farsça gibi derslerin daima var olduğu goriilmektedir. Bununla birlikte, programda haftalik ders saati ve çeşidi bakimlndan din ilirnlerine verilen yerde de giderek bir azalmanın olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumda medreselerin, dînî ilimlerle desteklenmiş programlara sahip, genel eğitim kurumları olmaya doğru gittiği anlaşılmaktadır. Yuksek dereceli medresede ise tabii olarak ağırlık din ilimlerine verilmektedir. Şu halde medreseler gerek teşkilat ve gerekse ders programları itibarı ile günümüz İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri ile karşılaştırıldığında aralarında ciddi bir benzerliğin olduğu goriilecektir. Hatta günümüzde varlıklarını siirduren bu kurumların ilk şeklinin II. Meşrûtiyet yıllarında belirlenerek hayata geçirildiği ileri siiriilebilir.

Netice olarak II. Meşrûtiyet doneminde yapılan medrese ıslahat çalışmalarının, butiin Osmanlt tarihi boyunca gerçekleştirilen en köklü ve düzenli bir çalışma niteliği taşıdığını soylemek mümkündür. Yapılan çalışmalarla geleneksel medrese sistemi hem teşkilat hem de ders programı ve öğretim açısından yeni bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Kanaatimizce bu noktaya gelinmesinde en onemli sebep, Tanzimat'tan beri diizenli ve hızlı bir gelişme kaydeden mektepler ile boy ölçüşebilme, on-

[30] **Ceride-i İlmiye, 2.** Sene, aded 14, Şaban 1333 (Haziran 1915), s.91; **ilmiye Salnamesi, s. 667.**

ların bulunduğu bir maarif ortamında ayakta kalabilme mücadelesidir. Öyle görünüyor ki dönemin medrese mensupları, yaşabilmelerinin yegâne şartının gelişmelere -belirleyici karakterini bozmamak ve kaybetmemek şartıyla- ayak uydurmak olduğunun farkına varmış ve çalışmalara başlamıştır. Düzenlemeler ile medreseler, geleneksel karakterleri dînî eğitimi terketmeden, şartların gerektirdiği öğretim alanlarını da programına alarak yaşama şansını kazanmaya çalışmıştır. Özellikle orta dereceli medreselerde meslek derslerinin yanısıra kültür derslerine de yer verilmesi, öğretimin bu aşamasına genel eğitime oldukça yaklaştırmış; ancak dînî karakterini de kaybettirme-miştir. Yüksek ve ihtisas öğretim aşamalarında ise din ilimlerine gerekli önem verilmiştir. Şu halde son dönemlerde de medreseler, bütün öğretim aşamalarında dinî karakterlerini muhafaza etmişler ve amaçları öncelikle din görevlisi yetiştirmek olmuştur.

Nitekim, mezunların istihdam alanları olarak 1910 Medâris-i İlmiye Nizamnamesi'nde müderrislik, vâizlik, müftülük ve imamlık görevleri belirlenmektedir.[31] 1917 yılında ise bunlara, mekteplerde din ve Arapça dersleri muallimlikleri, ilk mektep muallimliği ve kütüphane görevliliği de ilave edilmektedir.[32] Ancak, istihdam alanlarının bu görevler ile kesin olarak sınırlandırılmadığını, mezunların bunlara muadil görevlere atanabilecekleri hükmüne bakarak söylemek mümkündür. Bu durumda yapılan yeniliklerdeki başlıca amacı medreselerin eğitimdeki yeni gelişmelere ve devrin şartlarına göre yeniden reorganizasyonu ve ihtiyaca cevap verebilecek kaliteli din görevlisi yetiştirebilme çabası olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Islahat konusunda ciddi ve köklü çalışmalar yapılmasına rağmen açık bir başarının elde edildiğini söyleyebilmek mümkün görünmemektedir. Ancak bunda devletin ekonomik, siyasî ve askerî yönlerden içinde bulunduğu fevkalâde olumsuz şartların önemli payının bulunduğu bir gerçektir.[33] Ayrıca, asırlardır varlığını belirli bir sistem içinde devam ettiren köklü bir eğitim kurumunu 8-10 yıl gibi bir sürede çok farklı bir ya-

[31] "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi", **Düstur,** Tertib-i Sânî II, s.136, mad. 37-41

[32] "Dâr-ü'l Hilâfet'l Aliyye Medresesi İle Taşra Medârisi Hakkında Nizamname", **Düstur,** Tertib-i Sânî IX, s.751-752, mad. 33-36

[33] Bu olumsuzluklara örnek olarak medreselerdeki talebe sayısının harpler yüzünden azalması verilebilir. Nitekim 1910 yılında İstanbul'daki medrese talebesi sayısı 5000 civarında iken, Bkz: **BOA,** Bâb-ı Ali Evrak Odası, No: 289742, bu sayı I. Cihan Harbi sonunda 700-800'e inmiştir. Bkz.: Müftizâde, "İstanbul Medreseleri I", **Sebilürreşad,** Aded: 540-541, 13 Zilkade 1341 (27 Haziran 1923), s.161.

pıya kavuşturmanın kolay olmadığını da gözden uzak tutmamak gerektiği düşüncesindeyiz.

